

ВІЙСЬКОВА ЛОГІСТИКА ЯК ТУРИСТИЧНИЙ РЕСУРС У СКЛАДІ ГЕОГРАФІЇ ТУРИЗМУ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Розглянуто особливості застосування військової логістики як туристичного ресурсу у складі географії туризму. Висвітлено особливості українського досвіду в контексті застосування військової логістики як туристичного ресурсу у складі географії туризму. Розкрито особливості військової логістики на прикладі українського козацтва, бою під Крутами, Лінії Арпада. Досліджено напрямки використання вищевказаних особливостей військової логістики на прикладі українського досвіду як туристичного ресурсу у складі географії туризму та у практиці розвитку туристичної діяльності в Україні.

Ключові слова: військова логістика, туристичний ресурс, географія туризму, українській досвід, туристична діяльність, військово-історичний туризм, ностальгійний туризм.

Постановка наукової проблеми. Особливості та досвід військової логістики може бути важливим туристичним ресурсом, який базується на певних подіях у військовій історії світу та окремих країн. Автор розглядав ці питання на прикладі I та II світових війн [4, 63-72; 7; 8]. З цієї точки зору не меншу цікавість являють собою військові події української історії, зокрема, це відносяться до логістичного досвіду українського козацтва, транспортно-логістичних особливостей бою під Крутами та Лінії Арпада. Ці події можуть слугувати значним туристичним ресурсом для розвитку військово-історичного, військового (мілітарі), ностальгійного (сентиментального) та інших видів туризму в Україні. Деякі з них вже активно використовуються в туристичній діяльності, зокрема, це відноситься до Лінії Арпада, що знаходиться в НПП "Синевир" у Закарпатській області.

Літературні джерела охоплюють праці автора [4,63-72; 7; 8], інші матеріали та публікації, що відносяться до військово-логістичних особливостей діяльності українського козацтва, бою під Крутами та Лінії Арпада в НПП "Синевир" [1; 2; 3; 5; 6; 9].

Метою статті є розкрити застосування військової логістики як туристичного ресурсу у складі географії туризму на прикладі українського досвіду (українського козацтва, бою під Крутами та Лінії Арпада).

Виклад основного матеріалу. Українське козацтво. Колись наші славні предки, запорізькі козаки, силою духа і тіла славилися. До 90-100 років доживали (якщо в боях Бог зберіг!) і здоров'я мали богатирське. До знахарів і доморощених лікарів ставилися з презирством. Потреби в них на знали, бо природну їжу споживали і здоровими були. У себе вдома, у тривалих походах чи на Запорізькій Січі, їхня їжа була, як і в більшості українських селян, простою, природною, здоровою. Готували саламаху, тетерю і щербу, каші з медом, молоком, рибною юшкою, кулеші, мамалигу з бринзою, сиром. Замість хліба пекли коржі – зареби. На козацькому столі часто з'являлася варена, сушена та в'ялена риба. Коли ж козаки хотіли поласувати м'ясом, дичиною, варениками чи галушками, то складали артіль, збирали

гроші, закуповували продукти у селах і передавали їх кухареві. Істотно, що кухарем у козаків призначалася не випадкова особа, а та, якій козаки довіряли важливу справу свого харчування. Отже, це повинна була бути високоморальна людина, яка б не користувалася можливостями своєї важливої посади у козацькому війську. Так було у мирні часи.

Щодо військових походів, то козаки відзначалися високою пристосованістю до важкого похідного життя в степу. Як досвідчені слідопити, вони могли використовувати в їжу всю підручну зелень – кропиву, лопух, подорожник, стрілолист, чистяк, лободу, спориш, рогіз і навіть ряску. Зелень їли сирого, варили або робили з її кореневищ "хліб". Немає зелені – могли згодитися ягоди шипшини, плоди груші – дички або дикої сливи. "В степу і хрущ – м'ясо", – говорили досвідчені козаки і не гребували всякими комашками, кониками, сараною, гусеницями. Їх знаходили самі, або ж розривали мурашники, вигрібаючи у мурашок їхні запаси. Взимку також викопували всяку живність зі стебел і головок будяків. Миші, ховрахи і хом'яки, які водилися в степу, також використовувались козаками – і не тільки як білкова добавка до їх мізерного похідного раціону. У розритих норах цих гризунів козаки знаходили зроблені ними запаси на зиму – передусім зерно диких злаків. Також в їжу козакам йшли яйця і пташенята диких птахів. І вже особливим шиком у запорожців, які не з чуток знали, що голод не тітка, був "гадючий кулеш". Про рецепт цього делікатесу краще промовчати, хоча запорожці філософськи говорили з цього приводу "Все корисно, що в рот полізло". А щоб воно краще "лізло", рясно присмачували свою страву часником і цибулею, так що страва була справді "пекельною". Існувала навіть легенда, що справжнім козаком – запорожцем міг стати лише той, хто покуштував хоч пару ложок цього самого "гадючого кулеша" ...

Важлива ще одна деталь. Обов'язковим атрибутом козаків була не шабля, і навіть не шаровари, а кожух. З часів польської адміністрації він був обов'язковою складовою "речового достатку" козаків, бо кому, як не запорожцям, було знати, що таке зима в степу. До сло-

ва, обов'язкові шинелі в російській армії були запроваджені тільки за Павла І. Діяли запорожці не стільки кінним, скільки пішим строєм. І хоча ряд тримати вони не вміли, це в степовій війні їм було й не потрібно. Від наседаючих татар вони відбивалися за своєрідним табором з зчіплених між собою гаками возів, який називався ще з давніх часів "гуляй – город". А проти "правильних" армій, будували укріплені табори.

Пізніше, уже у складі російської армії запорожці діяли як провідники, як розвідники – пластуни, як диверсанти та як стрільки – егеря, а також могли штурмувати фортеці в якості легкої піхоти. Іноді запорожців використовували ще як піхоту морську – для десантування в тилу ворога, для абордажних сутичок тощо. Військовий історик Валерій Шамбаров про кубанців Першої світової війни писав: "... Пластуни – це були в російській армії особливі частини, кубанська козака піхота. Вони славилися винятковою витривалістю, могли рухатися пішки майже без привалів і без доріг, і в таких маршах нерідко випереджали кінноту. Відрізнялися і бойовою майстерністю, влучністю в стрільбі. Але вважали за краще діяти холодною зброєю причому мовчки – без криків, без пострілів, з крижаним спокоєм, що завжди справляло на ворога приголомшуюче враження. Через свої марші і переповзання зовнішній вигляд мали вкрай обшарпаний, але це вважалось особливим шиком, це було привілеєм пластунів – виглядати обдіранцями. Зберегли вони і залишки духу запорізької вольниці, командир тут був справжнім "батьком", а важливі питання вирішували в колі.

Бій під Крутами. Більшовики не поспішали відразу повалити Центральну Раду силою, а спочатку спробували захопити владу мирним шляхом – на Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Проте зробити це не вдалося: з'їзд прийняв сторону Центральної Ради. Але делегати – більшовики не визнали поразку, відбули до Харкова, де провели альтернативний з'їзд Рад, створили альтернативну владу – ЦВК України, і тут же звернулися за військовою допомогою до Радянської Росії, яку та негайно і надала. Командування здійснював колишній підполковник російської армії М.А. Муравйов. Виходець із селянської родини він в 1901 році закінчив Казанське піхотне училище; в Російсько-японську війну в чині поручика командував ротою 122-го Тамбовського полку, був важко поранений в голову, доліковувалася у Франції, де, очевидно, і став апологетом Наполеона. Однак Лютнева революція дала новий поштовх його кар'єрі. І ось "червоного Бонапарта" відправляють разом з Антоновим – Овсієнком на боротьбу з Центральною Радою. Червоні війська, ядром яких були балтійські матроси і загони червоногвардійців з російських міст, рушили по залізницях в напрямку Харків-Полтава-Київ та Курськ-Бахмач-Київ. Почалася так звана "Ешелонна війна". Тим часом Центральна Рада з жахом виявила, що військових сил у неї катастрофічно мало: частина українських частин була демобілізована ще восени, а в тих, що залишилися були сильні пробільшовицькі настрої.

22 січня 1918 Центральна Рада своїм ІV Універсалом проголосила Україну незалежною державою, а 25 січня її делегація як самостійна вирушила в Брест на переговори з Центральними державами. Але одного цього було мало, щоб стримати красногвардейские загони. І тоді був кинутий клич до національно-патріотичної молоді Києва стати на захист від "московських орд". У середині січня 1918 пройшло студентське віче, на якому був організований Студентський курінь (батальйон) січових стрільців. У цей курінь також почали записуватися гімназисти Другої української гімназії. Спочатку передбачалося, що студенти – "січовики" нестимуть варту службу, проте ситуація для ЦР була настільки катастрофічною, що через 7 днів військової підготовки Студентський курінь (десь до 130 чоловік) за

наказом начальника Київського гарнізону полковника Юрія Капкана відправили на станцію Крути (між Ніжином і Бахмачем) тримати оборону. Чи потрібно говорити, що багато "січовиків" після такої підготовки не вміли навіть стріляти. На станції вже знаходилися чотири сотні "юнаків" (юнкерів) Першої Української військової школи імені гетьмана Хмельницького (колишнє Константиновське військово-училище) і кілька десятків вільних козаків – "гайдамаків" (з числа колишніх фронтовиків) під загальним командуванням сотника А.М. Гончаренко. Доля Аверкія Гончаренко в багато чому нагадувала долю Муравйова. Уродженець села Дашенки на Полтавщині, він в 1912 році закінчив з відзнакою Чугувську військову школу, під час Першої світової війни воював, командував батальйоном, був нагороджений Георгіївським хрестом, а у часи революції пов'язав свою долю з українським визвольним рухом. Гончаренко вдалося більш – менш організувати оборону станції і підходів до неї: вирити в мерзлій землі лінію окопів по обидві сторони залізничного насипу, встановити кілька кулеметних точок, зруйнувати залізничний шлях у трьох кілометрах від станції: підготувати імпровізований "бронепоїзд" сотника Лощенко, що складався з гармати і 4 кулеметів, поставлених на платформу і укріплених мішками з піском.

Звичайно, чутки про "московські орди" були перебільшені, але червоних військ все ж таки було набагато більше: їх чисельність під Крутами оцінюють в 4000 бійців, посилені трьома гарматами і кількома десятками кулеметів. Вранці 29 січня біля станції з'явився Перший загін червоноармійців. Йшли вони колоною, попереду – матроси – балтійці. Підпустивши їх ближче, захисники Крут відкрили вогонь. Зазнавши відчутних втрат (всетаки у захисників Крут було 16 кулеметів!), червоноармійці розгорнулися в бойовий порядок і спробували оточити правий фланг супротивника "з використанням усіх передбачених тактикою правил", як згадував потім Гончаренко. Водночас червоноармійці намагалися полагодити розібрану колію, але "бронепотяг" сотника Лощенко кілька разів висувався і розстрілював ремонтників в упор. Червоні артилеристи почали полювання за "бронепотягом" і зрештою вибили всю його обслугу. Ситуація для захисників Крут погіршилася й тим, що поїзд, де знаходився штаб оборони на чолі з сотником Тимченко "ретировався" від станції на кілька кілометрів, прихопивши з собою і запаси патронів. Гончаренко кинувся наздоганяти поїзд – але безуспішно (рис.1).

Про те це ще не була найбільша дивина цього бою. Ближче до полудня на станцію з Києва прибула підмога – батарея полковника Алмазова і 4 броньовики (у тому числі 1 гарматний) під командуванням сотника Самойленко. Однак ці значні сили не змогли вивантажитися і були лише "бездіяльними свідками бою". До п'ятої години вечора Гончаренко усвідомив безперспективність подальшої оборони і наказав підлеглим відступати за станцію, де їх чекав ешелон. З якоїсь причини наказ не дійшов до одного з взводів Студентського куреня, який попрямував на саму станцію, де був узятий в полон і пізніше в повному складі страчений. Втрати червоних під Крутами, як стверджують, склали близько 300 чоловік, які там же і були поховані. Тіла розстріляних студентів переможці залишили непохованими.

А ось дані про втрати, військ УНР різняться. Сам Гончаренко називав цифру в 220 осіб, хоча інші учасники бою оцінювали загальні втрати в 30-40 "юнаків" і близько 50 "січовиків". Поки українські війська відступали від Крут до Дарниці, вони знищували за собою залізничне полотно і телеграфні дроти, що міцно вплинуло на подальші події. Тому війська Муравйова добиралися до Києва не три години, а шість днів. Червоні війська, захопивши Київ, влаштували там терор, за короткий час розстрілявши біля 5000 чоловік (у тому числі близько 3 тисяч офіцерів). Таким чином, "мирні" втрати переви-

щили втрати під Крутами в десять разів. Пограбувавши місто, Червона армія незабаром змушена була відсту-

пити через наближення німецьких військ та їх союзників – військ Центральної Ради.

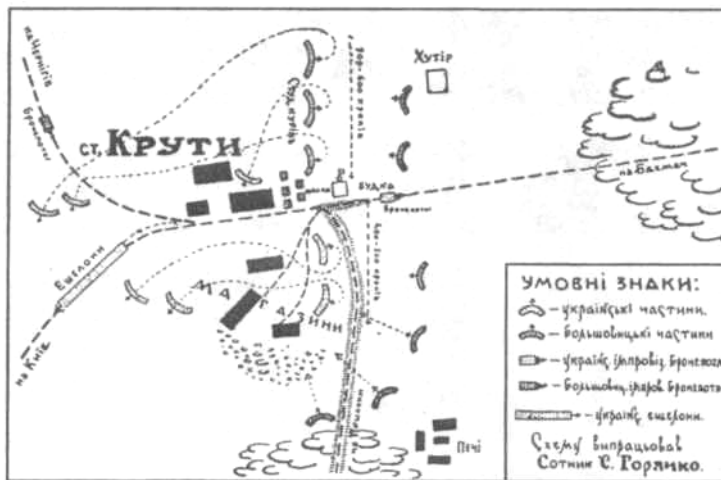

Рис. 1. Мапа бою під Крутами [6]

З тих пір героїчна бувальщина про студентів-героїв Крут, міцно увійшла в українську національну історіографію, хоча і по цю пору йдуть суперечки про правомірність з боку тодішніх українських державних мужів – Грушевського, Петлюри, Капкана тощо – розплачуватися юними життями за свої політичні прорахунки. Бій під Крутами в нинішніх умовах може бути потужним туристичним ресурсом, на базі якого вже створено Меморіальний комплекс "Пам'яті героям Крут" на самій станції, а також їхні поховання на Аскольдовій могилі в Києві. Це особливо істотно для розвитку військово-патріотичного туризму в Україні, патріотичного виховання молоді, а також для розвитку іноземного туризму.

Щодо спорудження Меморіальний комплекс "Пам'яті героям Крут", то воно розпочалося у січні 1990 року, коли в с. Пам'ятне Чернігівської області поблизу заліз-

ничної станції Крути за ініціативою Чернігівського Руху, київської студентської спілки та козаків Конотопа було встановлено перший дерев'яний хрест. 1996 року на тому місці було насипано курган, дерев'яний хрест замінено залізним, а також встановлено стелу. 2006 року за участі президента України Віктора Ющенка було офіційно відкрито монумент у вигляді 10-метрової колони. 2008 року було відкрито музей, який розташовано у залізничних вагонах. Автором експозиції виступив Анатолій Гайдамака. 2010 року Меморіальний комплекс був переданий у підпорядкування Міністерству оборони України і став філією Національного військово-історичного музею України. Подвигу героїв Крут присвятили свої твори українські поети П.Тичина, О.Олесь, В. Янів, Б.-І.Антонич, О.Стефанович, М.Босслав, Дажбожич, Б.Стельмах [1]. Наводимо вірш П. Тичини "Пам'яті тридцяти" (1918):

На Аскольдовій Могилі
Поховали їх –
Тридцять мучнів українців,
Славних молодих...

На Аскольдовій Могилі
Український цвіт –
По кривавій по дорозі
Нам іти у світ.

На кого посміли знятись
Зрадника рука?
Квітне сонце, грає вітер
І Дніпро-ріка...

На кого завзявся Каїн
Боже, покарай! –
Понад все вони любили
Свій коханий край.

Вмерли в Новім Заповіті
З славою святих. –
На Аскольдовій Могилі
Поховали їх.

Лінія Арпада. "Лінія Арпада" – військово-оборонна система німецької армії та її союзників (Угорщини) під час Другої світової війни, укріплена потужними інженерними спорудами, створена вздовж старого державного кордону, який простягався через весь Карпатський хребет довжиною понад 300 км. з 30 вузлами ешелонавної оборони вглиб на 100-120 км. Оборонна система отримала назву на честь князя Арпада, який у 889 році об'єднав угорські племена і заснував угорську державу. Будівництво цієї системи було розпочато в 1940-ому і продовжувалось до 1943 року. В будівництві брали участь переважно військовополонені. Роботи були каторжні. Надзвичайно сильні укріплення було створено в районі Руського перевалу, на Ужгородському, Мукачівському, Хустському, Ясінському, Сигітському напрямках, які вважалися основними. Велика кількість інженерних споруд Хустського напрямку саме і знаходиться на території

Національного природного парку "Синевир" у Закарпатській області. Це були численні протитанкові піраміди і загорождення, мінні поля, залізобетонні і дерев'яно-земляні споруди (бункери), доти, дзоти, бліндажі, склади тощо. Між селами Синевир і Синевирська Поляна й зараз знаходиться понад сто залізобетонних бункерів, які ще добре збереглися, протитанкові піраміди, залишки окопів тощо. В НПП "Синевир" створено туристичний маршрут, який так і названо "Лінія Арпада". Тут можна більш детально ознайомитись з історією цієї оборонної системи. А на одному з об'єктів колишньої оборонної системи "Лінія Арпада" – залізобетонному бункері – зусиллями НПП "Синевир" з хвойного бруса зведено ще два поверхи та оригінальний дах. В результаті цей казковий будиночок, який служить за мотель і називається "Бункер", тепло приймає туристів на відпочинок.

У вересні 2013 року у НПП "Синевир" відбулося відкриття військово-історичного музею "Лінія Арпада", який дасть змогу розширити і зміцнити туристичні та культурні взаємозв'язки між Україною та Угорщиною. Урочистий захід відвідали консули Генерального консульства Угорщини в Ужгороді Ласло Віда та Трієб Гергей. Військово-історичний музей "Лінія Арпада" нараховує 25 бетонних бункерів, 16 дзотів, десятки мінометних та кулеметних точок і тягнеться кілька кілометрів. Майже половину об'єктів цієї частини оборонної Лінії Арпада працівники парку впорядкували, проклали стежки та містки, розмістили інформаційні щити на українській та угорській мовах, облаштували місця відпочинку. Робота ще не закінчена і зроблено лише перший етап із запланованого. Є ще багато планів щодо реставрації та впорядкування історичних об'єктів, детального і глибокого дослідження цього туристичного ресурсу. Під час урочистого відкриття музею українська та угорська сторони обговорили шляхи можливої співпраці у напрямку подальшого поглибленого дослідження Лінії Арпада та розширення експозиційної частини музею. По об'єктах Лінії Арпада проходить промаркований туристичний маршрут і у НПП "Синевир" очікують зростання інтересу до музею з боку українських та угорських туристів, а також усіх, кого цікавить історичне минуле.

Крім контактів з угорськими партнерами НПП "Синевир" також має тісну співпрацю з Чеською Республікою. Село Колочава, розташоване у межах НПП "Синевир" є туристичною "меккою" чехів, оскільки воно було свого часу облюбоване і описане чеським письменником Іваном Ольбрахтом. Підписано угоду про співпрацю з Національними парками Чехії "Крконоші" та "Шумава", а також обговорено питання вступу НПП "Синевир" до асоціації європейських парків "Європарк", членами якої є 400 природо-охоронних установ із 35 країн Європи. Обіцяли Чехи допомогти НПП "Синевир" вирішити одну із найбільш важких проблем краю – утилізацію твердих побутових відходів, зокрема, Терелянська долина стане пілотним проектом щодо встановлення сортувальної лінії твердих побутових відходів на Закарпатті. З діяльністю НПП "Синевир", зокрема, реабілітаційним центром бурих ведмедів знайомився очільник Пардуби-

цького краю Чеської республіки М. Нетоліцкий, який пообіцяв допомогти цій природо-охоронній структурі.

Висновки. Військова логістика може виступати важливим туристичним ресурсом для розвитку військово-історичного, військового (мілітарі), ностальгійного (сентиментального) та інших видів туризму. Це відноситься до військово-логістичного досвіду I та II світових війн, які нині активно використовуються у світовій та європейській туристичній практиці. Зокрема, це відноситься до пам'яток I Світової війни, сторіччя з початку якої світ відзначає у 2014 р. та подій II Світової війни, приміром, 70-ї річниці операції з висадки військ союзників у Франції (операція "Оверлорд"). Військово-логістичний досвід цих подій та його використання в туризмі розкриті автором у публікаціях. Не менш цікавим є український досвід військової логістики. У даній статті цей досвід розкритий на прикладах діяльності українського козацтва, бою під Крутами та Лінії Арпада, які можуть слугувати важливим туристичним ресурсом для відповідного розвитку в Україні військово-туристичного, військового (мілітарі), сентиментального та інших видів туризму.

Список використаних джерел

1. Крути: Память героїв Крут / упоряд. О. Зінкевич, Н. Зінкевич, – К.: Смолоскип, 2013. – 64 с.
2. Національний природний парк "Синевир". – Ужгород, 2013. – 30 с.
3. Матічин Ф. Військово-історичний музей "Лінія Арпада" зацікавив туристів / Ф. Матічин, М. Шетеля // Синій Вир : регіонал. екол.-освіт. часопис. – 2013. – № 8 (262), 28 груд. – С. 3.
4. Олійник Я. Б., Смирнов І. Г. Міжнародна логістика: навч. пос. / Я. Б. Олійник, І. Г. Смирнов. – К.: Обрії, 2011. – 544 с.
5. Подволоцкий А. "Самураї" великої степи / А. Подволоцкий // Загадки історії. – 2014. – № 7. – С. 22–23.
6. Подволоцкий А. Сражение под Крутами / А. Подволоцкий // Загадки історії. – 2014. – № 8. – С. 24–25.
7. Смирнов І. Г. Некрополі I Світової війни в Польщі: туризм, історія, логістика / І. Г. Смирнов, В. В. Обозний // Географія та туризм. – 2013. – Вип. 26. – С. 38–49.
8. Смирнов І. Г. Військова логістика як туристичний ресурс (на прикладі пам'яток I Світової війни) / І. Г. Смирнов // Moderni vymozenosti wedy: Materialy X Mezinarodni vedesko-prakticka conference. – Dil 7. Ekonomické vedy, Praha: PH "Education&Science", 2014. – S. 6–17.
9. Шетеля М. НПП "Синевир" налагоджує міжнародну співпрацю / М. Шетеля // Синій Вир: регіонал. екол.-освіт. часопис. – 2013. – № 8 (262), 28 груд. – С. 1, 4.

Надійшла до редколегії 11.11.14

И. Смирнов, д-р геогр. наук, проф.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ВОЕННАЯ ЛОГИСТИКА КАК ТУРИСТИЧЕСКИЙ РЕСУРС В СОСТАВЕ ГЕОГРАФИИ ТУРИЗМА: УКРАИНСКИЙ ОПЫТ

Рассмотрены особенности применения военной логистики как туристического ресурса в составе географии туризма. Освещены особенности украинского опыта в контексте применения военной логистики как туристического ресурса в составе географии туризма. Раскрыты особенности военной логистики на примере украинского казачества, боя под Крутами, Линии Арпада. Исследованы направления использования вышеуказанных особенностей военной логистики на примере украинского опыта как туристического ресурса в составе географии туризма и в практике развития туристической деятельности в Украине.

Ключевые слова: военная логистика, туристический ресурс, география туризма, украинский опыт, туристическая деятельность, военно-исторический туризм, ностальгический туризм.

I. Smyrnov, Dr.Sc. in Geography, Professor

Kyiv Taras Shevchenko National University, Kyiv, Ukraine

MILITARY LOGISTICS AS A TOURIST RESOURCES IN COMPOSITION OF TRAVEL GEOGRAPHY: UKRAINIAN EXPERIENCE

Shown use of military logistics as a tourist resource in composition of travel geography. Disclosed the peculiarities of the Ukrainian experience in the context of the use of military logistics as a tourist resource as part of the geography of tourism. Cleared out the features of military logistics on example of Ukrainian Cossacks, Battle under Kruty, the Arpad line. Researched use of the above features of military logistics experience as Ukrainian tourism resources in geography of tourism and development of tourism practice in Ukraine.

Keywords: military logistics, tourism resources, tourism geography, Ukrainian experience, tourist activities, military and historical tourism, nostalgic tourism.